

Tér, hely, határ. Határtalan helyek termelése

© 2019. december (http://www.cirkart.hu/2019/12/19/_trashed/)

◆ [Bagi Zsolt](http://www.cirkart.hu/tag/bagi-zsolt/) (<http://www.cirkart.hu/tag/bagi-zsolt/>)

Bagi Zsolt

Két dologgal is készültem, de csak egyet fogok elmondani ezekből.¹ Van egy írott szövegem is, de inkább most egy meglehetősen szabad előadást tartanék, amelyben reflektálnék azokra is, amiket Tibor mondott, kihasználva az alkalmat, hogy néhol vitatkozzam, máshol átírom az elhangzottakat. Ez az előnye a később jövőnek, így Tamás még akár az általam elmondottakra is reflektálhat, szétszedhetjük egymást, de utána úgyis lesz valami diszkusszió is, ha jól sejtem.

(1) Kezdjük azzal, hogyha térről beszélünk, akkor látnunk kell, hogy ez egy modern fogalom; pusztán párszáz éves. A 17. században hozták létre; csinálták meg, termelték. Még mielőtt arról lehetne szó, hogy „tereket termelünk”, a fogalmát is létrehoztuk; létrehozta a filozófiatörténet. Nagyobb része az európai kultúrának nem dolgozott ezzel a fogalommal. Ehelyett egy olyan fogalmat használt, amelynek jelentését megint csak túlságosan evidensnek vesszük, ez pedig a *hely*.

Ha megnézzük az arisztotelészi *Fizikát*, tehát a könyvet, amelynek a címe *A természetről*, akkor azt látjuk, hogy a tér elő sem kerül benne. Ami előkerül benne, az a hely: a fizikai létezők nem térben, hanem mindig valamilyen helyen vannak. Ha én itt állok ebben a teremben, akkor ezen a helyen vagyok, a teremben lévő helyen vagyok. De van egy ennél szűkebb értelemben vett terem is, amit a testem közvetlenül kiszorít ebből a térből. Ezt nevezi Arisztotelész *idiosz toposznak*, saját helynek. Azt, amit a formám lehatárol a térből.

(2) Arisztotelész – sőt, mindenkit ki kell hogy ábrándítsak, senki sem a filozófia történetében – nem gondolja azt, hogy a „tér” (a hely) objektív lenne. Éppen ez a probléma a térrel. Nem a posztmodernben találják ki ugyanis, hogy a tér nem objektív. Mindenki számára teljesen világos,

hogya a térrel sohasem úgy találkozhatunk, mint egy tárggyal. Mert hol lenne a tér, amit megtapasztalok? Itt egy szék és itt egy asztal, ezek a padlón vannak, mindkettő dolog. De térrel nem találkozom sehol. Egyik érzékszervemmel sem tudom megtapasztalni. Ezért Arisztotelész azt is mondja, hogy a hely egy *csodálatos* dolog. Azért csodálatos, mert ami benne van, arra valamilyen hatással van, de még csak azt sem lehet tudni, hogy milyen hatással. A forma például – amiről az előbb beszéltem, a testem formája – Arisztotelész szerint egy ok. Az oka az én létezésemnek. (Annak, hogy én egyben vagyok, és hasonló). De a hely, amelyben vagyok, az nem oka annak, hogy én vagyok. Ha kiöntöm a vizet az edényből, akkor ott marad a helye. Független a víztől, el van választva a dologtól. A hely nem oka annak, ami benne van. Mégis, láthatólag hely nélkül nincsen fizikai létezés, valamilyen értelemben lehetőség feltétele a dolognak.

(3) Az i. e. 5. századtól a 17. századig – több mint 2000 évig – tartó tér-, azaz helyfelfogások hierarchizáltak. Van bennük „fent” és „lent”. Amikor valami „tér”-ben van (megint idézőjelben, mert nincs ilyen hogy tér), amikor valami helyen van, döntő, hogy felfele megy vagy lefele. A fizikai létezők (mondjuk a négy alapelem, amelyet a görög világból ismer: föld, víz, levegő, tűz) közül a föld lefelé tart, mert ott van a helye. A tűz meg felfelé tart, mert ott van a helye. A görög világból fizikai világában mindennek megvan a maga helye. Mindmáig ismerjük ezt: „fiam, tudd hol a helyed!”, vagy „a nőnek a konyhában a helye!”. Nem véletlenül pont ezeket mondom. Ezek tipikusan hierarchikus, a természet hierarchiáját feltételező felszólítások vagy állítások. Hogy „a nőnek a konyhában a helye”, azt jelenti, létezik egy természetes hierarchia, amelyben a nőnek megvan a maga helye, ez a konyha. Valójában – e természetes hierarchia feltételezése nélkül – ez természetesen inkább azt jelenti, hogy a nő a tökéletesen reprodukív munka a munkamegosztásban, szemben a kreatív férfimunkákkal. Arisztotelianizmussal ma is találkozunk a helyek elméletében vagy a helyek mindennapjaiban. Ezek az előfordulások minden esetben hierarchikusak.

(4) Arisztotelész szerint a hely a határral definiálható. Az van valamilyen helyen, aminek van valamilyen határa, az, ami elválasztja másoktól. Hogyan vagyok egy helyen? Úgy vagyok egy helyen, hogy van határom. (Ez azért is érdekes, mert vannak olyan helyek a világegyetemben, amelyek már nem helyek, illetve egyetlen egy ilyen van, az úgynevezett égbolt. Az arisztotelészi világ nem végtelen – szükségünk lesz erre a belátásra –, hanem véges világ, amelynek valahol vége van. Ahol lezárul a világ, az utolsó szféra, az az állócsillagok szférája. Ezt nevezik égboltnak. Ebben az érdekes, hogy belülről valamilyen helyen van, kívülről azonban már nincsen semmi az égbolton túl, ott nem határos semmivel, ezért kívülről nincsen helyen. Az égbolt ezért nem fizikai létező. Létezik egy külön könyv róla Arisztotelésznél, a *Fizika* és a *Metafizika* között, mert csak azok a fizikai létezők, amelyek valamilyen helyen vannak). A határoltóság mindig nagyon jól mutatja, hogy valamifajta hierarchiáról van szó. A határ fogalma – a régi filozófiákban és mindmáig – hozzátartozik a térbeli hierarchiához. Ahol megjelennek a határok, ott megjelenik a hierarchia. Nem akarom ezt metaforákkal finomítani vagy tompítani, szerintem mindenkinek világos a mindennapi politikai élményeinkből, hogy mit jelentenek a határok. Ahol határok és kerítések vannak, ott vannak fehér emberek és vannak a barna menekültek. Mindig van hierarchia, hogyha határ van.

(A másik dolog, amiben a Tiborétól eltérő előadást tartok – ezért elnézést kérek –, hogy néha átmegegyek a politikai aktivizmusba. Nem véletlenül; lényegesnek tartom. Nem a közvetlen politikai aktivizmust, hanem azt, hogy a gondolkodásban is létezik politikai aktivizmus, amiről beszélni fogok, az tulajdonképpen nem egy leíró elmélete a helyeknek, hanem legalább ennyire prestruktív. Tehát azt akarom elmondani, hogy mit kéne csinálni. Milyen tereket kéne csinálni. Mert erről még nem beszéltem, de fogok: mit jelent *határtalan tereket termelni*.)

A 17. században megszületik valami, ami tökéletesen ellentmond ennek az arisztotelészi világnak. Ezt az eseményt lehetne akár a tér megszületésének nevezni, de ennél kicsit összetettebb. Nagyon sokszor a teret, a tér fogalmának megszületését Descartes-hoz kötik; tévesen. Descartes nem használta ezt a fogalmat, sőt, tagadta az úgynevezett abszolút, dolgoktól független tér létét. Ezt először Descartes egyik vitapartnere, Henry Moore vetette fel, egy angol filozófus (mondjuk így). Majd aztán az angolszász tudományos gondolkodásban fejlődött tovább a gondolat, hogy létezik olyasvalami, ami pusztán kiterjedés, és túl van minden egyes dolgon. Aki valóban kidolgozza ezt az elméletet, az természetesen Newton (Henry Moore nyomán). Először Newton veti fel azt a lehetőséget, hogy létezik egy olyan fizikai tér, amely független a dolgoktól, és „benne vannak” valamilyen módon a dolgok. Newton radikális empirista, olyasfajta tudós, aki semmit nem fogad el, amit nem tud megtapasztalni. Erről szól az egész tudományfilozófiája, tudományelmélete, hogy csak az empirikus tapasztalatra tudunk támaszkodni. Aztán mégis itt van a tér, amit ő vezet be a tudományos diskurzusba, és az égvilágon sehogy nem tudjuk megtapasztalni az érzékszerveinkkel. Újra megjelenik az a csodálatossága a térnek, amelyről Arisztotelész is beszélt.

A tér fogalmának megszületése előtt azonban van egy nagyon fontos esemény, ami tényleg Descartes-hoz kötődik, és ami lehetővé teszi, hogy megszülethessen a tér fogalma: a határtalanságnak vagy a fizikai végtelen gondolatának a megszületése. Ahogy láttuk, ahhoz hogy hely legyen, határok kelljenek. Maga az univerzum is helyek rendszere, és ő maga is egy helyben van, lehatárolja az égbolt. Descartes az első, aki azt mondja, hogy a világegyetem határtalan. Számára legalábbis fontos, hogy ne azt mondja, hogy végtelen, hanem azt, hogy határtalan. Teológiai okokból, mert a végtelenség, egy isteni név, Isten attribútuma, ezért nem lehet a fizikai világra alkalmazni.

A történet – ahogy azt Alexandre Koyré leírta – úgy néz ki, hogy Galilei csinál egy távcsövet, belenéz, és lát egy csomó csillagot. Egy csomó olyan csillagot, amelyet azelőtt soha senki nem látott. Lerajzolja a könyvében, hogy ilyen csillagok vannak. Mit lát tulajdonképpen Galilei? Gondoljuk el ezt a korabeli világképben. Látja az égboltozatot (tehát a világ végső határát), amin eddig láttunk egy csomó állócsillagot, most meg látunk sokkal több állócsillagot. Mi történt? Vajon az történt-e hogy ezek a csillagok olyan messze voltak, hogy eddig nem láttuk őket szabad szemmel, és ezért kell hozzá egy távcső, amivel odáig ellátok, ameddig eddig nem, vagy pedig ezek olyan picik voltak, hogy azért nem láttuk, és ezért nagyító kell hozzá. A nagyítót a távcsőtől nem sok minden különbözeti meg optikailag, tehát bőven belefér, hogy azt mondja egy 17. századi tudós, hogy oké, hát akkor az égbolton egy kicsit több pötty van, mint eddig volt. Picik voltak, felnagyítjuk őket. Tehát nem feltétlenül azt a következtetést vonják le belőle, hogy ezek

távolabb vannak. Galilei azonban azt mondja, hogy ezek távolabb vannak, és hogy az égbolt kiterjedtebb dolog, mint amit eddig képzeltünk. Egy vastag üvegbúra, amelyben ezek a csillagok lehetnek távolabb is.

Viszont Descartes az első, aki azt mondja, ez nem így van, nem arról van szó, hogy az égbolt vastagabb, arról se, hogy az eddig nem látott csillagok csak kisebbek és ezért nem láttuk őket, hanem arról van szó, hogy nincs égbolt, a világunk végtelen. Nincs határ. Határolt világ áll szemben a végtelen világegyetemmel. Descartes teljesen spekulatív, filozófiai alapon mondja azt, hogy a világunk végtelen, ugyanis azt mondja, hogy a fizikai világ nem más, mint kiterjedés. (Ez a descartes-i filozófia egyik fontos tétele). Amennyiben így gondoljuk el, akkor nem lehetséges, hogy határa legyen, mert mindig tudunk további kiterjedéseket gondolni. Ezt nagyon pontosan kell értenünk, hogy *akkor* nem lehet határa a fizikai univerzumnak, *ha* az nem más, mint kiterjedés. Ha helyek rendszereként gondoljuk el, akkor el tudjuk gondolni, hogy van egy végső határ, amelyen túl nincsen semmi, mert ott már nincsenek helyek. A hely fogalma nem foglal magában homogenitást, a kiterjedés igen. Lehetnek ilyen helyek, meg olyan helyek, lehet olyan hely is, ami csak egyik oldalról hely. De a kiterjedés mindig ugyanolyan. Tehát attól függ, honnan határozzuk meg a világunkat. Ha Descartes-tal kiterjedésként határozzuk meg a fizikai világot, akkor végtelen a világ. A 17. században semmiféle empirikus eszköz nincs, hogy ezt ellenőrizzék. Ez egy filozófiai állítás, egy spekulatív állítás. Amivel azt akarom mondani, hogy a térnek, a végtelen térnek ezt a fogalmát filozófiailag hozták létre, konstruálták meg. Ez egy olyan fogalom, ami nem egy empirikus, tudományos felfedezés. Ez egy konstrukció.

Hogyha így is jön létre a határtalan fogalma, akkor is akad vele nagyon gyorsan egy probléma, ami szintén az egész modernitást foglyul ejti, ez pedig a globalitás tétele. Mit jelent az, hogy „globalitás” ebben a keretben? Nyilván sok mindent jelent a globalitás, meg a globalizmus, meg a globalizáció, de itt most a tér konstrukciójának esetében vizsgálánk ezt a fogalmat. A globalitást úgy lehet megfogalmazni, hogy az a végtelen tér, amelyet Descartes létrehozott, az ő állítása szerint *homogén, mindenütt ugyanolyan*. És akkor itt térjünk vissza Lefèbvre-re, aki azt mondja, hogy ez egy hazug állítás. Ideologikus állítás, hogy a tér homogén, hogy a teret, azt valami fajta olyan matematikai mátrixként lehetne jellemezni, ahol minden egyes térbeli vonatkozás egyenrangú: ez ideológia, a tér nem ilyen. Az egyenrangúságot már mondja Cassirer is, Merlau-Ponty is; mind Descartes számlájára írják ezt. Merlau-Ponty már kifejezetten kritikai módon, tehát ő is azt mondja, hogy ez ideológia. Ez lehet, hogy így van. Lehet, hogy úgy van, hogy ez modernista ideológia, a tér homologitásának az ideológiája. Azonban azt is vegyük észre, hogy alapvetően egy emancipatorikus aktus: a tér felszabadítása. A dolog arról szól, hogy egyenlőséget hozunk létre a terek között. Onnantól kezdve nincs olyan, hogy „az asszonynak a konyhában a helye”, mert nincsenek természettől adott helyek. Minden helyet, ami már valóban a téren belül van – az arisztotelészi hely nem volt a téren belül – létre kell hozni; nem adott természettől fogva. Hogy „az asszonynak a konyhában a helye”, az egy társadalmi konstrukció, és nem természettől való, azaz lehet máshogy is.

Szóval, mit jelent az, hogy globalitás? Ismert egy nagy Heidegger-kritika Descartes-tal kapcsolatban. Descartes nem egyszerűen létrehozta ezt a teret, hanem szubsztancializálta (ez igazából nem is Heidegger, inkább Cassirer, csak Heidegger ellopja tőle). Mi az, hogy szubsztancializálni? Azt jelenti, hogy a tér Descartes számára az állandóságot jelenti, azt, ami nem változik. A minden változásban állandóként megmaradó. Ez a szubsztancia vagy másként a szubsztrátum, a hordozó régi definíciója. A tér mindig, mindenütt ugyanolyan. Globálisan ugyanolyan. Nincsenek benne lokálisok, egyéni helyszerűségek. Az európai gondolkodástörténetben ez egy nagyon nagy hatású állítás. Épp olyannyira, mint az első. Ami azonban számos nem kívánt nem emancipatorikus következménnyel járt.

Ha határtalanítjuk a világot, akkor egyenlőséget hozunk létre, ha szubsztancializáljuk, vagy radikálisan homogenizáljuk, akkor valami teljesen mást, az állandóságot. Ebből az ellentmondásból jön létre a globális terünknek az összes olyan problémája, ami a határtalansággal együtt létrehozza a tulajdonképpen mindenre kiterjedő ugyanolyanságot, tehát hogy mindenütt ugyanazzal találkozunk. Egyszerre mindenhova elér a modernizáció, egyszer mindent bekebelez a tőke, egyszer minden elmozdul a helyéről, soha semmi nem lesz lokálisan identifikálható.

Vízióm szerint a cél nem az lenne, hogy globalizáljuk a teret. A cél az lenne, hogy létrehozzunk tereket, pontosabban helyeket, amelyeket nem a határ jelöl ki. A határtalan helyeket. Mi lenne a határtalan hely? Látjuk, hogy a határtalan tér a modern tér, ami uniformizál mindent, ahol minden ugyanaz, mindig állandó, mindenütt állandó; nem változik. Bőven belefér ebbe a nem változásba az állandó változás is. Ez a bizonyos „folyékony kapitalizmus”, amikor nincsenek országhatárok, hanem a tőke tulajdonképpen átfolyik mindenre, és mindent ugyanolyanná, mindent mobillá tesz. A társadalmi mobilitás azt is jelentheti, hogy sosincs biztos munkád, hogy hatalmasra nő a prekariátus. Ilyen jelenségekhez vezet ez a típusú gondolat, hogy mindig mindenütt ugyanaz van, hogy nincsenek helyek. Ahhoz, hogy ennek ellenálljunk, nem egy hierarchikus, azaz határolt helyet, de nem is globalitást, hanem határtalan lokalitást kéne létrehozni.

Itt jönne a második lehetőség, amivel tudtam volna foglalkozni, mert nyilván, számomra – mint filozófus számára – a gondolkodás területén jön ez szóba, és nem máshol, mert számos más lehetőség is lenne végtelen helyeket termelni. A filozófia modern története szerint a filozófia univerzális. A filozófia az nem kötődik egy helyhez, határtalan. Ugyanakkor mégis elmondhatjuk azt, hogy vannak lokálisan meghatározható filozófiai stílusok a modernitáson belül is. Van angolszász filozófia, van kontinentális filozófia, van frankfurti iskola...; ki tudja, mi van még. Szóval van lokalitása a gondolkodásnak is. A másik előadásom – ha felolvastam volna – a két kora modern gondolkodó, Descartes és Spinoza közötti különbségről szólt volna, pontosabban arról, miként gondolták el a gondolkodás feladatát.

Mindketten úgy gondolták, a gondolkodás nem más, mint a határtalan megjelenítése. Nem a gyakorlati, nem a helyi, hanem az univerzális megjelenítése. Mindketten úgy gondolták, hogy amikor az ember megszületik, vagy amikor megismerni kezd, amikor gyermek – a gyermekkor

nagyon fontos metafora a modernitás filozófiájában –, akkor nem képes univerzálisan gondolkozni. Akkor nem képes a gondolkodásával élni – mondja Descartes –, hanem az érzékeire hallgat. Akkor kezdünk el filozofálni, amikor nem az érzékeink, hanem a színtiszta gondolkodásunk működik. Ezért Descartes úgy gondolja, hogy a filozófia nem más, mint fejest ugrani a színtiszta gondolkodásba, elszakadva az érzékeléstől. Egyetlen csapással lépünk ki az érzékiség világából, és kezdünk el gondolkodni, mert gondolkodni mindenki ugyanúgy gondolkodik. Van ez a híres descartes-i mondás (illetve montaigne-i mondás, amelyet Descartes a maga javára használ), hogy a józan ész a legjobban elosztott dolog a világon, mert senki nem panaszkodik, hogy neki kevés jutott volna. A gondolkodás mindenkinek adatik, mindenki tud gondolkodni, mindenki ugyanúgy gondolkodik: kettő meg kettő az mindenkinek négy. A gondolkodás globális. Spinoza nem így gondolja a dolgot. Spinoza úgy gondolja, hogy a gondolkodás mindig egy testben születik meg. A gondolkodás az testi. Mindig egy perspektívában vagyok. Abban a perspektívában, ahol a testem van a fenomenális, a megjelenő világban. Szóval a testem lokalizál engem valahol. Gondolkodni csak innen tudok elkezdni. Nem egyszerűen fejest ugrok a filozófiába, hanem megszabadítom magam egy kemény és forradalmi munkával a testem nézőpontjától, és a nézőpontomat megváltoztatva jutok el pusztán az univerzalitáshoz. A kettő között nüansznyi különbség van, de ez a nüansz ég és föld. Az egyik azt gondolja, hogy van szabadságom, amivel egyszerűen megszabadulok az érzéki világtól, a másik azt gondolja, hogy ez nem abszolút szabadság, ez egy tevékenység, egy aktus, egy termelés, ha úgy tetszik. Az univerzalitás termelése a lokalitásban.

Filozófiai módon gondolkodni, nyilvánvalóan határtalanítást jelent, tehát azt, hogy a gondolkodást megfosztom a határaitól és általánossá, univerzálissá teszem. De egyben azt se felejthetjük el, hogy egy testben, egy lokalitáshoz kötve születik meg az univerzalitás, mindig hordozva annak nyomait, hogy a lokalitásból jön létre, abban termelődik, nincsen anélkül.

¹ Elhangzott a PTE MK KMI a „Tágasság iskolája” című szakmai hetén, 2018. december 10-én.

▀ [Előadás \(http://www.cirkart.hu/category/eloadas/\)](http://www.cirkart.hu/category/eloadas/).

[Főoldal \(http://www.cirkart.hu\)](http://www.cirkart.hu) [Archívum \(http://www.cirkart.hu/archivum/\)](http://www.cirkart.hu/archivum/).

[Galéria \(http://www.cirkart.hu/page-galeria/\)](http://www.cirkart.hu/page-galeria/).

[Szemle \(http://www.cirkart.hu/category/szemle/\)](http://www.cirkart.hu/category/szemle/).

[Tanulmány \(http://cirkart.hu/category/tanulmany/\)](http://cirkart.hu/category/tanulmany/).

Cirka Művészeti Folyóirat | Kiadó: Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar

Felelős kiadó: Dr. habil Lengyel Péter | Főszerkesztő: Hrubi Attila

(mailto:%68%72%75%62%69%2e%61%74%74%69%6c%61%67%6d%61%69%6c.%63%6f%6d)

Szerkesztőség: Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar, H-7622 Pécs, Zsolnay Vilmos u. 16.

+36 72 501 540 /22875 | cirkart.hu (<http://cirkart.hu>) | art.cirka@gmail.com

(mailto:%61%72%74%2e%63%69%72%6b%61%67%6d%61%69%6c.%63%6f%6d) | ISSN 2498-7069

WordPress (<http://wordpress.org/>) | Téma: Zircone (<http://www.iris-studio.es>) | Grafika: Simon Ádám (<http://adamsimon.hu>)